

a csalóka idill és a realitás között

Városok a magasban

Magyar városi világ a Kárpát-medencében egykor és ma

Ha ma Magyarországon betérünk egy nagyobb könyvesboltba, a szép színes, drága albumok között minden bizonnyal rálelünk néhány olyan könyvre vagy falinaptárra, amelyet erdélyi vagy felvidéki városképek díszítenek. De sok utazási iroda is a történelmi magyar emlékekkel csalogatja utasait Romániába vagy Ukrajnába, és nemrég egy országos napilap magyarországi turisztikai kiadványában is felbukkant pár határon túli helyszín. A történelmi Magyarország tájainak, városainak, várainak népszerűsége szemlélatomást töretlen napjaink Magyarországon is. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy az egykor az egész Kárpát-medencét kitöltő állam képzete továbbra is része a magyar közgondolkodásnak. Ez a kép ugyanakkor rendkívül sokszínű, és számtalan formában van jelen az egyes társadalmi csoportok tudatában – életkor, világnézet, foglalkozás, érdeklődés stb. függvényében. Egyik megnyilvánulását jelzik azok a „Nagy-Magyarország” térképek és matricák, amelyek szinte mindenhol fellelhetők – az otthonoktól a munkahelyeken át az autókig –, egy másikat a Magyarország határain túl élő magyar közösségekre irányuló kitüntetett figyelem vagy a különféle, elsősorban a magyar nemzeti hagyományok és történelem szempontjából fontos helyszínek iránti érdeklődés – a kisebb-nagyobb régióktól (pl. Kalotaszeg, a Székelyföld, Palócföld, Kárpátalja) a kisebb településekig vagy szimbolikus helyekig (pl. Torockó, Verecke). E helyszínek között kiemelt fontossággal bírnak a szomszédos országokban lévő városok, pontosabban a „magyar városok”. Mégpedig annak ellenére, hogy ezek egyre kevésbé tekinthetők „magyarnak”, egykori magyar jellegük fokozatosan halványul, különösen az ott élő többségiek (románok, szlovákok, szerbek, ukránok stb.) vagy a külvilág szemében. Ugyanakkor e városokról a magyar köztudatban élő kép is gyakran pontatlan vagy hamis. Jelen szövegben ezt az ellentmondásos jelenséget szeretném körüljárni, vázlatosan áttekintve a „magyar városi világ” átalakulását az utóbbi évszázadban a Kárpát-medence külső régióiban, elsősorban a mai Szlovákiában, valamint a Romániához tartozó Erdélyben.

Városfejlődés a Kárpát-medencében

A városfejlődés a Kárpát-medencében sok tekintetben hasonló utat járt be, mint Közép- és Kelet-Európa más régióiban. A városiasodás a középkori Magyar Királyságban is a nyugati mintákat követte, és elsősorban a német és vallon telepésekhez kapcsolódott. A német polgárság sokáig meghatározó

szerepet játszott mind a vegyes lakosságú peremterületek – pl. Felső-Magyarország vagy Erdély –, mind a központi vidékek városaiban. A városok gyakorlatilag az újkorig meglehetősen sokszínűek voltak, etnikai és vallási-felekezeti tekintetben egyaránt, és tükrözték az ország soknemzetiségű jellegét. Közép-Magyarország városaiban a magyarok mellett jelentős német és délszláv népesség élt, Erdélyben a német és magyar lakosság volt a domináns, míg az ország északi területein a német, szlovák és magyar. Ezt a sokszínűséget a 15–18. század közötti török háborúk is erősítették, amelyek során csökkent a magyarok és nőtt a más népek aránya a Magyar Királyság összlakosságán belül. A modern nemzetállam kialakulása és modernizáció idején azonban az ország városaiban – főképp a központi területeken, beleértve Budát és Pestet is – erőteljes és spontán magyarosodás ment végbe. Ez a folyamat a peremterületekre is kihatott, de ott elsősorban azután erősödött meg, hogy a magyar politikai és kulturális elitek a 19. század folyamán megfogalmazták a történelmi Magyarország magyar nemzetállammá alakításának igényét. Ez különösen az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést követően vált hangsúlyossá, amikor a Habsburgokkal kötött kompromisszumért „cserébe” a magyar vezetők gyakorlatilag szabad kezet kaptak a magyarországi nemzetiségi politikában. A szlovák, román stb. többségű régiókban így a városok az egyre inkább magyarrá váló állam támpilléreivé lettek. Egyrészt megtestesítették a magyar állami sorsot, másrészt – a modernizáció és az államhatalom együttes hatásaként – egyfajta magyar „olvastótéglékként” is működtek. A spontán magyarosodás, a magyar betelepülés és a támogatott vagy erőltetett magyarosítás egymást kiegészítő folyamatok voltak, a magyarosítás elsősorban az oktatás és a közigazgatás révén hatott a városok népességére. Az asszimilációban a németek és a zsidók jártak az élen, de a magyarosodás gyakran a szlovákok, ruszinok és románok számára is a polgárosodást, a társadalmi emelkedést jelentette. A 20. század elejére így sok felső-magyarországi városban a korábbi német és/vagy szlovák dominanciát felváltotta a magyar, és erősödött az egyébként román többségű Erdély városainak magyar jellege is. Erről tanúskodtak a népszámlálások is: az 1910-es statisztikák már meggyőző magyar többségről számoltak be például Kassán vagy Nyitrán, de a magyar–szlovák nyelvhatártól távolabb fekvő városokban, mint például Besztercebányán vagy Eperjesen is relatív többségbe kerültek a magyarok. Ütemesen nőtt a pozsonyi magyarok száma, ekkor már alig maradt el a németektől, de Ungvár is egyértelműen magyar többségűnek számított.

Kelet-Magyarország és Erdély hagyományosan magyar városai (például Nagyvárad, Kolozsvár vagy Marosvásárhely) mellett a román környezetben fekvő Gyulafehérváron is relatív többségben voltak a magyarok, de ekkorra már szintén relatív többségbe kerültek a szász Brassóban is. Emelkedett a magyarok aránya Temesváron és abszolút többséget alkottak Szabadkán, relatív pedig Újvidéken. Míg országos szinten a magyarok aránya az összlakosságon belül 1910-ben 54,56%-os volt (Horvátországot nem számítva), addig a városi lakosságon belül ez az arány meghaladta a 72%-ot.

A városokban nemcsak a hivatalok nyelve lett magyar, hanem a közélet más területeit – a kultúrát, a pezsgő kávéházi életet, sajtót stb. – is egyre jobban meghódította a magyar nyelv. Igaz, a több nemzetiségű települések polgárai hagyományosan több nyelven is beszéltek, és arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a statisztikák mögött jóval összetettebb valóság húzódott meg, mivel a számok nem tudták kifejezni a többes vagy még nem teljesen kialakult identitásokat, és nem árulkodtak az identitásváltások hátteréről sem. Megjegyzendő az is, hogy az 1910-es népszámlálás az anyanyelvre vagy a legjobban beszélt nyelvre kérdezett rá, nem a nemzetiségre. Mindenesetre a magyarosodási trendből sok kortárs messze nem következtetéseket vont le, és egy etnikailag egyre „magyarabb” Magyarország vízióját vázolta fel. Annak ellenére, hogy a magyarosodás elsősorban a városokban és a központi területeken érvényesült, miközben a századfordulós Magyarország lakosságának több mint háromnegyede 10 000 főnél kisebb településeken élt. Az archaikus körülmények között élő vidéki lakosság körében pedig csak korlátozott mértékben érvényesült az asszimiláció, így a magyar vagy magyarosuló városok továbbra is szigetszerűen emelkedtek ki a nemzetiségi tömbökből.

Noha Budapest gyarapodásával egyik város sem tudott versenyezni, a dinamikus fejlődő és növekvő magyar lakosságú vidéki nagyvárosok regionális közigazgatási, gazdasági, közlekedési és kulturális központokként kiegészítették a fővárost, és fontos részét képezték a magyarság kollektív nemzeti terének. A gazdasági növekedés mellett (a modernizáció jellemző példája volt a német–magyar–román–szerb lakosságú bánági Temesvár) lüktető kulturális élet jellemezte őket (gondoljunk csak Ady Endre Nagyváradjára), továbbá sokatmondó az a tény is, hogy az ország négy tudományegyeteme közül kettő (a kolozsvári és a pozsonyi) a későbbi (trianoni) határokon túl alakult meg. De elég, ha egy pillantást vetünk a nagyvárosok központjaira: Szeged, Arad vagy Nagyvárad

ABLONCZY**Balázs**

A visszatért Erdély 1940–1944.
Jaffa, 2011

„Legitimitás és mítosz között. A két világháború közötti magyarországi menekült egyesületek emlékeztetmítázatai...”
Limes 2010. 4.

BÁRDI Nándor

„Mi van az erdélyi hátizsákban?”
Valóság, 1992.12.

Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László (szerk.)

Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.
Gondolat – MTA Kisebbségkutató, 2008

BÁRDI Nándor

Tény és való
Kalligram, 2004

BORSI-KÁLMÁN Béla

„A beamterek Eldorádójától Trianonig”
In Uő:
Megközelítések.
Lucidus, 2011

BOTTONI, Stefano

„Az elveszett centrum.
Kolozsvár a második világháború után”
Rubicon, 2005. 2–3

Brubaker, Rogers – FEISCHMIDT Margit et al.

Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town
Princeton University Press, 2006.

GAGYI József:

Fejezetek Románia 20. századi társadalmi-történetéhez
Mentor, 2009

- Glatz Ferenc (szerk.)
A magyarok krónikája
Budapest, Magyar Könyvklub, 1996
- GRÜNWARD Béla
A Felvidék
Attraktor, 2009
- GYÁNI Gábor–
KÖVÉR György
Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a II. világháborúig
Osiris, 2006
- GYURGYIK László–HORVÁTH István–KISS Tamás:
„Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció”
In Határon túli magyarság a 21. században
Köztsársági Elnöki Hivatal, 2010
- KARÁDI Ilona
Magyar történelmi városok
Magyar Könyvklub, 2001
- KATUS László
„Nemzetiségi adat-sorok a dualizmus korában”
In Glatz Ferenc (szerk.)
Magyarok a Kárpát-medencében
Pallas, 1988
- KOCSIS Károly–
FARKAS Zoltán–
KERESZTESI Zoltán (et al.)
Erdély etnikai térképe.
Kárpátalja mai területének etnikai térképe
Szlovákia mai területének etnikai térképe
A Vajdaság mai területének etnikai térképe
MTA
Földrajztudományi Intézet, 1997, 2001, 2000, 2004
- Kollai István (szerk.)
Meghasadt múlt.
Terra Cognita
Alapítvány, 2008
- MARGITTAI Gábor
Triani menyecske
Solar, 2010
- Külső magyarok Utazás a végeken
Nemzeti Lapkiadó, 2005
Solar, 2011

belvárosa, Szabadka vagy Marosvásárhely pompás középületei mind azt bizonyítják, hogy e települések egykor egy szervesen fejlődő városhálózat egy-egy láncszemét alkották.

Az 1867–1914 közötti „boldog békeidők” az új kori magyar történelem aranykoraként rögzültek a magyar köztudatban, így abban egyfajta viszonyítási alapként őrződött meg a századfordulás Magyarország képe is. A modern nemzeté váló magyarság „történelmi tere” kiterjedt a Magyar Királyság egész akkori területére, azaz az egész Kárpát-medencére, és egyaránt magába foglalta a magyar, vegyes vagy nem magyar jellegű vidékeket és azok városait is, a szepességi Késmárktól az alföldi Kecskeméten át a barcasági Brassóig. A történelemoktatásnak, a magyar irodalom klasszikusainak, majd a belőlük készült filmeknek, filmsozrotatoknak köszönhetően ez a szerves egész a politikai dezintegrációt követően is megmaradt, és gyakorlatilag többé-kevésbé mindmáig létezik. Így azok a (magyarországi) magyarok is otthonosan mozoghatnak a ma külföldön található vidékeken, akik sohasem jártak Mikszáth Kálmán Lócséjének falai között, Móríc Zsigmond Gyulafehérváran és Nagyszébenben, Szombathy Viktor *Pénzhamisítójának* Selmechányján vagy Jókai Mór megannyi regényének helyszínén. A magyarok és a soknemzetiségű Magyarország története a különféle történeti munkákban és történelemtankönyvekben is összeolvad.

A dualizmus korában kialakult, meglehetősen idilli kép Trianonban darabokra hullott. A magyar és/vagy magyarosodó városok elcsatolása – lakosságukkal, történelmükkel, kultúrájukkal, középületeikkel, hangulatukkal együtt – éppolyan fájdalmasan érintette a magyarok kollektív nemzeti terét, mint a hagyományosan nem magyar régiók vagy városok, a hegyvidékek, erdők, bányák vagy a tengerpart elvesztése. Ráadásul 1918 végén olyan változások kezdődtek Magyarországon kívülre került területeken – és leggyorsabban épp a városokban –, amelyek egyértelmű hanyatlásként vagy egyenesen nemzeti katasztrófaként és ekképp a máig feldolgozatlan ún. „Trianon-trauma” részeként vannak jelen a magyar közgondolkodásban.

A városi magyar középrétegek számarányváltozása

A városok népességében Trianon óta bekövetkezett változásokat Szarka László foglalta össze egyik tanulmányában, az egyes folyamatokról és kontextusokról pedig a *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században* című kötet nyújt alapos képet, így itt csak vázlatosan térek ki ezekre.

A két világháború kataklizmaszerű fordulatokkal járt: az elsőt elsősorban a menekülthullámok jellemezték Erdélyből, a Felvidékről vagy a Délvidékről, a másodikat a kollektív megbélyegzés és megtorlások (Jugoszláviában és Csehszlovákiában), a jogfosztás, kitoloncolások és a lakosságcsere (Csehszlovákiában). Az áttelepülők és kitelepítettek több százezer tömegeit mindkét esetben jórészt épp a városi magyar középrétegek alkották, ez pedig jelentősen meggyengítette a magyar városi közösségeket. A második világháború – beleértve a revíziós intermezzo (1938–1945) hatásait

is – azonban több tekintetben is cezúrának bizonyult. A magyar zsidóság elpusztítása pótolhatatlan őr hagyott az összes város gazdasági és kulturális életében; a csehszlovák intézkedések nyomán a szlovákiai magyar–szlovák nyelvhatár délre tolódott, és a korábban még többségi vagy jelentős magyar lakossággal bíró városok (Érsekújvár, Léva, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Kassa) végleg elveszítették túlnyomórészt magyar jellegüket; végül Dél-Erdély magyar társadalmá sem tért már többé magához.

Az 1918–1938 közötti és 1945 utáni békésebb időszakok sem jártak kevésbé meghatározó változásokkal. Míg a két világháború között még csak a magyarok politikai dominanciáját törték meg a városok „meghódítását” célul kitűző román, csehszlovák és délszláv nemzeti elitiek, a kommunista rendszer a magyar polgárság megmaradt gazdasági és kulturális pozícióit is megroppantotta. A társadalmak „államosítása” és a homogenizálásukra irányuló törekvések természetesen a többségi lakosságot is sújtották, ám a kisebbségi létükből kifolyólag jóval sebezhetőbb magyar közösségeket kétszeresen is érintették. A két világháború között még viszonylag pezsgő magyar kulturális életet (könyv- és lapkiadás, színházak, kulturális és művelődési egyesületek tevékenysége stb.) a társadalmi önszerveződést nem tűrő diktatúrák ideológiai és nemzeti alapon egyaránt korlátok közé szorították.

A történelmi Magyarországról is ismert nemzetállam-építés mechanizmusai már az 1918–1919-es impériumváltásokat követően a nem magyarok javára kezdtek el érvényesülni; a betelepülés, az identitásváltások és az asszimiláció pedig a magyar közösségeket gyengítette. Ennek következtében alig néhány év leforgása alatt számos, 1910-ben magyarként számon tartott település vált vegyes lakosságúvá vagy többnyire szlovákká/románná/szerb, ami sok esetben – a magyar menekülteket, a zsidók leválasztását és a manipulációkat leszámítva – a századfordulón még dinamikus zajló magyarosodási folyamatok befejezetlenségéről, azaz a korábbi identitásokhoz való visszatérésről tanúskodik. A magyarok arányának csökkenése az államszocializmus időszakában folytatódott. Az erőltetett urbanizációt adminisztratív módszerekkel, megfelelő oktatáspolitikával stb. nemzeti vonatkozásban is hasznosítani lehetett. A második világháború utáni népességmozgások által kevésbé érintett észak-erdélyi városokban a háború előtti program végül a nemzeti-kommunista rendszerben valósult meg. Erdély „fővárosa”, Kolozsvár 1957-re, Nagyvárad és Szatmárnémeti a hetvenes évek második felére vált román többségűvé. Noha az utolsó szakasz – a székelyföldi magyar tömb fellazítása a városokon keresztül – a Ceaușescu-diktatúra összeomlása miatt már nem teljesülhetett, a régió központjának számító Marosvásárhelyen 2002-re többségbe került a főleg a hetvenes-nyolcvanas években betelepült románság, és a két másik magyar többségű megyeszékhelyen, Csíkszeredában és Sepsiszentgyörgyön is érezhetően megnőtt a románok száma. A városi lakosságon belüli arányeltolódásokat a magyar oktatási és kulturális intézményrendszer további leépítése kísérte.

A magyar fennhatóság 1918–1919-es megszűnése után az új hatalom fokozatosan berendezkedett a városokban is, ami egyszerre több síkon megnyilvánult. A leglátványosabb a köztérek nemzetesítése és a nem magyar jelleg erősítése volt – a magyar emlékműveket eltávolították, az utcákat átnevezték, új templomokat és középületeket emeltek stb. Idővel sok helyen a magyar nyelvhasználatot is kiszorították a hivatalokból és a közéletből. 1945 után még inkább átalakult a városok képe. Korszerűnek szánt új („szocialista”) városközpontok jöttek létre, amelyek megpróbálták az „idegen” (magyar–német–zsidó) múltól árulkodó történelmi belvárosok helyébe lépni vagy legalább háttérbe szorítani azokat. Az öröklött hagyott monumentális középületek és szürke tömbháznegyedek azonban ma is meglehetősen idegenül hatnak ezekben a városokban. Az új lakótelepeken főképp nem magyar lakosság kapott helyet, amely többségbe kerülve egyre kevésbé tolerálta a számára idegen és érthetetlen magyar világot. A fennhirdetett internacionalista ideológia ellenére tudatosan gyengítették a magyar–magyar kulturális kapcsolatokat is, például a nyolcvanas években Romániába gyakorlatilag tilos volt behozni magyarországi könyvet vagy újságot.

A magyar városi élet újjászerveződése az egész régióban

A Közép- és Kelet-Európában 1989–1990-ben bekövetkezett rendszerváltások újabb fordulathoz vezettek. A liberális demokráciák értékrendjét elfogadó kormányzatok többé már nem folytathatták nyílt és agresszív asszimilációs politikát, igaz, a kisebbségi kérdés továbbra is belügy maradt, és a nagyhatalmak csak véres konfliktusok esetén avatkoztak be közvetlenül. Erre azonban a magyar kisebbségek esetében nem volt szükség. A demokrácia és a piacgazdaság kereteinek kialakulásával, a helyi magyar közösségek érdekvégyesítése révén, valamint Magyarország támogatásával a magyar városi élet is fokozatosan újjászerveződhetett az egész régióban. Napjainkban, több mint két évtized elteltével, egyfajta kettőséget figyelhetünk meg ebben a tekintetben.

Egyrészt – kisebb-nagyobb konfliktusok árán, de erőszak nélkül – számos eredményt sikerült elérni: újjáalakulhatott az önálló magyar oktatási és művelődési intézményhálózat, sikerült elfogadtatni a kisebbségi nyelvhasználatot azokon a településeken, ahol a kisebbség aránya meghaladja a 20%-ot, fellendült a magyar nyelvű könyv- és lapkiadás, a színházi élet, fejlődik a civil társadalom stb. A szlovákiai Révkomáromban 2004-ben megkezdte működését egy magyar tannyelvű állami egyetem, a kolozsvári román–magyar Babeș-Bolyai Egyetem egyre több képzést indít magyar nyelven, és Erdély több más nagyvárosában is (Nagyváradon, Marosvásárhelyen, Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön) folyik magyar nyelvű felsőoktatás, hozzájárulva a magyar intellektuális milió kialakulásához-fennmaradásához.

Másrészt azonban egyértelművé vált, hogy az egykori – akár csak a két világháború közötti – magyar városi világ már végérvényesen a múlté. Noha jó néhány nagyvárosban még ma is viszonylag nagy, több tízezer magyar közösségek léteznek

(pl. Temesváron, Brassóban, Kolozsvárt), politikai és kulturális életüket behatárolja az összlakosságon belüli alacsony arányuk. A több mint 60 000 kolozsvári magyar például nem rendelkezik a hivatalos magyar nyelvhasználat jogával, mivel arányuk 1%-kal elmarad az ehhez szükséges 20%-tól, de gyakran még ott is nehézségekbe ütközik az érdekérvényesítés, ahol ezt az arányszámot meghaladják (a nem magyar többségű városokban például messze alulreprezentáltak a magyar vonatkozású utcanevek, emléktáblák és emlékművek). A magyar közösségek elveszítették meghatározó szerepüket, helyenként „szubkulturákká” zsugorodtak, még rosszabb esetben pedig már csak néhány műemlék árulkodik az egykori magyar jelenléről. Nem sok derűlátásra ad okot az sem, hogy a magyar közösségek visszaszorulása – a korábban beindult társadalmi folyamatok folytatódásaként – a demokratikus viszonyok között is zajlik (az ezredforduló után esett vissza a magyar anyanyelvűek aránya például Kolozsváron 20% alá, Nagyváradon 30% alá, Kassán pedig 4% alá). Az előregedés, az elvándorlás és az asszimiláció egyaránt apasztja a magyar népességet, mindez pedig előrevetíti a helyi magyar intézményhálózat jövőbeni megszűnését. A városi szörványok és lakótelepek magyarságának megőrzése is megoldatlan – és egyre reménytelenebbnek tűnő – feladat. A nem magyar többségű városokban a magyarok előtt tulajdonképpen csak három alternatíva van: vagy elfordulnak a többségtől és saját nemzeti társadalmukba „zárkóznak be”, vagy elköltöznek – külföldre vagy magyar többségű területre –, vagy pedig idővel beolvadnak a többségbe. A magyar városi világ a nagyvárosokból egyre inkább a háttérbe szoruló *vidék* (a Magyarország határai mentén húzódó sáv, a Székelyföld) kisvárosaiba szorul vissza – a legnagyobb magyar többségű város ma Romániában a 61 500 lakosú Sepsiszentgyörgy (ebből 75% magyar), Szlovákiában pedig a 35 700 lakosú Révkomárom (60% magyar), míg az ukrainai Beregszász (26 600 lakos, 48% magyar) és a szerbiai Szabadka (147 500 lakos, 38,5% magyar) már csak relatív magyar többséggel rendelkezik. A magyar városi közösségeket és fejlődésüket a kisvárosi jelleg mellett az is befolyásolja, hogy a magyar népesség jó része nem az egyes országok legfejlettebb régióiban él, hanem gyakran periférián. Így nagyobb mértékben van kiszolgáltatva az 1989 utáni átmenet negatív folyamatainak is – az elszegényedésnek és marginalizálódásnak.

Diskurzusfajták a témáról a mindenkori közbeszédben

A Magyarországon kívüli magyar városi világban 1918 óta zajló folyamatok a határon túli magyar közösségek történetébe illeszkednek, ennek megfelelően részei a mindenkori magyar közbeszédnek és nemzetpolitikának. Magyarországon a két világháború közötti diskurzust az elveszített területek visszaszerzésére való törekvés és a dualizmus alatti élet változatlan formában való felidézése uralta (az elcsatolt városokról és területekről például számos utcát neveztek el Budapesten). A második világháború után sokáig egyfajta amnézia jellemezte a kérdést: a Kádár-korszak „antinacionalista” kurzusa visszaszorította ugyan a korábbi magyar nacionalizmust, de egyúttal a nemzetudatot és a nemzeti összetartozás érzését is meggyengítette. A határon túli magyarok képe így fokozatosan egyre halványabbá vált a magyarországi köztudatban – jól példázza ezt az egykor legnépszerűbb magyar útikönyvsorozat két, a hetvenes-nyolcvanas években megjelent kötete (Csehszlovákia, Románia), amelyekben a fejezetek címeiben a magyar városok szlovák/román nevükkel szerepelnek. Ezzel párhuzamosan a Magyarországon kívüli magyarság iránti érdeklődés, az „Erdélybejárás” egyfajta kvázi-ellenzéki magatartásnak is számított, mintegy előzményeként a rendszerváltás után kialakuló helyzetnek.

A nyolcvanas évek – és különösen a rendszerváltás – gyökeres változással jártak. A határon túli magyarok iránti felelősségvállalás, a határozott nemzetpolitika szervesen beépült a magyar jobboldal önmeghatározásába és a jobboldali retorika hangsúlyos eleme (időnként pedig ideológiai pótszere) lett. Ez azonban korántsem érvényes az egész mai magyarországi közvéleményre. Némi leegyszerűsítéssel öt markánsabb szemléletet különböztethetünk meg a kérdéshez való viszonyulásban, amelyek természetesen nem tekinthetők „vegytiszta” kategóriáknak, hiszen számos átfedés és átmenet jellemzi őket. Az egyik oldalon található a szélsőjobboldali, nacionalista mozgalmak szimpatizánsai és azok a „nemzetileg elkötelezettek”, akik képtelenek elfogadni a történelmi Magyarország felbomlását. Ők tartják fenn a rendkívül színes Trianon-szubkulturát (amelynek jelképei a Nagy-Magyarországot ábrázoló matricák, térképek, kitűzők, nemzeti színezetű folyóiratok és irodalom, „nemzeti rockzene”),

igaz, a fiatalok esetében nemritkán bizonyára csak egyfajta lázadásról, „polgárpukkasztásról” van szó, és egy Nagy-Magyarországot ábrázoló zászló lobogtatása nem feltétlenül jár együtt a történelmi tények ismeretével is. Az ilyen beállítottságú emberek többsége számára 1914-ben (vagy 1941-ben) megállt az idő, és nem vesznek tudomást az azóta bekövetkezett változásokról, sem pedig a Kárpát-medence nem magyar népeiről. Ők szoktak csodálkozni, ha mondjuk Poprádon nem tudnak szót érteni magyarul (vagy azt hiszik, hogy a szlovák pincér „biztos csak nem akar” magyarul beszélni). Külön kategóriába tartozik a jóval kevésbé harcias „nosztalgizáló” népes tábora, akik figyelemmel kísérik a határon túli magyarokat, és bár nem elenségesek a szomszéd nemzetekkel, de szintén inkább csak a magyar világ – a „magyar Erdély” és a „magyar Felvidék” – érdekli őket. A következő, kisebb csoport a kisebbségi közösségek támogatását elsősorban emberi jogi kérdésnek tekinti, és szorgalmazza a szomszédos nemzetekkel való párbeszédet is. A negyedik, mondhatni ismét végletes viszonyulás azokra a tömegekre jellemző, akiknek az egész kisebbségi ügy nem mond semmit, és végül vannak, akik egyenesen viszolyognak tőle, mivel a nemzeti témát a nacionalizmus megnyilvánulásának tartják. Az ő közönyük vagy ellenségességük egyrészt személyes beállítottságból ered (egyszerűen nem érdekli őket a kérdés), másrészt az államszocializmus említett hatásából. Az ide tartozó emberek „ukránózzák”, „románózzák” le a Magyarországra Ukrajnából vagy Romániából érkező magyarokat, Székelyudvarhelyen (ahol közel 97%-os a magyar anyanyelvűek aránya) rácsodálkoznak a székely bácsira, hogy milyen jól beszél magyarul – igaz, mindezt inkább tudatlanságból, mint rosszindulatból. Többnyire ezt az érdektelenséget vagy elutasítást kereshetjük a kettős állampolgárságról 2004. december 5-én megtartott népszavazás kudarca mögött is. Míg ezt az utolsó két kategóriát általában hidegen hagyják a bevezetőben említett könyvek és történelmi albumok, azok vásárlóit és a határon túli magyarokról szóló diskurzus résztvevőit az első három csoportban találhatjuk meg.

A Magyarország határain túlra került magyar városi világ fentebb vázolt hanyatlása nem alapvetően értelmezhető egyfajta szenvedéstörténetként – így jelent meg a két világháború közötti korszakban, és ezt elevenítette fel a rendszerváltás

POMOGÁTS Béla
„Erdélyi magyar városok”
In Uő: Változó Erdély.
Lucidus, 2001

Raffay Ernő–Szidiropulosz Archimédesz (szerk.)
Trianon átírta Európát.
Kairosz, 2008

ROMSICS Ignác
A trianoni békeszerződés
Osiris, 2005

Sas Péter (szerk.)
Mesélő képek. Felvidéki városok
Noran, 2006

SZARKA László
„A városi magyar népesség számának alakulása a Magyarországgal szomszédos országokban (1910–2000)”
Kisebbségkutatás, 2001. 4.

SZOMBATHY Viktor
Csehszlovákia Panoráma útikönyvek, 1981

TILKOVSKY Loránt
Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században
Csokonai, 1998

VARGA E. Árpád
Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből
Püski, 1998

„Városfejlődés Trianon után I.-II.”
Limes, 2004, 3-4.

„A »trianoni emlékezet« városai”
Limes, 2005. 1.

ZEIDLER Miklós
A revíziós gondolat
Kalligram, 2009

SZIGETHY ANNA: PÁRIZS



után a Trianon-szubkultúra is. Ám általában sem a „nemzetiekben”, de még a „nosztalgizáló” egy részében sem tudatosul, hogy a századfordulós magyar városi világról alkotott idilli képük meglehetősen csalóka. Egyrészt azért, mert a dualizmus korabeli magyarosodás tulajdonképpen a magyarországi nem magyar közösségek rovására történt, amelyek elitjei ugyanolyan veszteségként élték azt meg, mint Trianon után a magyarok a kisebbségi magyarság fogyását. Másrészt – amellett, hogy a viszonyítási alapnak tekintett 1910-es népszámlálási adatok pontossága éppúgy vitatott, mint az utódállamok későbbi statisztikái – a dualista Magyarország utáni nosztalgia mintegy kiragadja történeti kontextusukból az adott városokat. A nemzeti, etnocentrikus történelemszemlélet hajlamos kisajátítani és „elmagyarosítani” történelmüket is: a századfordulós pillanatképet visszavetíti a múltba, és figyelmen kívül hagyja a városok egykori multikulturális jellegét és a korábbi népesedési folyamatokat. Pontosan úgy, ahogy mai képük alapján sok román vagy szlovák csak és kizárólag román/szlovák városként tekint Brassóra, Kolozsvárra, Gyulafehérvárra, Kassára, Selmechányára vagy Pozsonyra.

Mindazonáltal jó néhány kutatóműhely tevékenysége is tanúsítja, hogy az egész történetet lehet szakmailag magas színvonalon, etnocentristától mentesen, tárgyilagosan is vizsgálni (Budapestben például korábban a Teleki László Intézet, jelenleg az MTA Kisebbségkutató Intézete vagy a

Történettudományi Intézet, Kolozsvárt a Jakabffy Elemér Alapítvány vagy a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, továbbá a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet). Más kérdés, hogy a szakszerű kutatások eredményei mennyire kerülnek be a közbeszédbe. Szerencsére a nem kifejezetten a szakmának szánt kiadványok közül az igényesebbekre sem jellemző az említett történelemtorzítás, ám a „piacon” látványos a nosztalgikus vagy „nemzeti” nézőpontot megjelenítő könyvek és lapok jelenléte is.

Közhely, hogy a magyar állam és a magyar nemzet határai nem esnek egybe. Magyarország „virtuális terjeszkedése” saját (politikai) határain túlra – különösen, ha az kevésbé finom vagy egyenesen nacionalista formában nyilvánul meg – időnként irritálja is a szomszédos nemzeteket, az irredenta jellegű kiadványoknál joggal, a nosztalgizáló vagy történelmi munkáknál alaptalanul. Ám mint ahogy a két világháború közötti revizionizmus, úgy a rendszerváltás előtti évtizedek közömbössége sem tekinthető elfogadhatónak a mai körülmények között. Csak a paranoid nacionalisták láthatnak kivétlnél abban, ha Budapest mintegy virtuálisan újra integrálni szeretné a magyar kultúrába, művészetbe, közbeszédbe az egykori történelmi Magyarország területén, azaz a szomszédos államokban élő magyar közösségeket, támogatva azok megmaradását, természetesen helyi sajátosságaikkal együtt. Mint ahogy az is természetes, hogy az egykori történelmi Magyarország

kulturális örökségére a mai magyar nemzeti identitás is jogot formál (nem a kizárólagosság igényével) – különösen annak fényében, hogy a háborús pusztítások következtében a legtöbb „magyar” történelmi emlék épp az egykori peremterületeken, azaz a mai Magyarországon kívül található. Normális esetben – azaz a „nagy-magyar” szubkultúra határain túl – tehát nem valami irredentizmusról vagy öncélú nosztalgjáról van szó, hanem a magyar történelmi-kulturális örökség megőrzésére való törekvésekről, például egy révkomáromi magyar iskola segítése vagy a gyulafehérvári római katolikus székesegyház és érseki palota felújításának magyar állami és egyházi támogatása révén. Mint ahogy nem szabad megfélemlíteni a mai Magyarországon lévő, korábban vagy részben még mindig multikulturális városokról sem, amelyek értékei szintén felfedezésre és óvásra várnak – legyen szó akár a német, zsidó, szerb, görög, szlovák, román stb. múlttal rendelkező Budapestről vagy például Sopronról (Ödenburg), Békéscsabáról (Békešká Čaba) vagy más településekről. Hisz végeredményben annak a sokszínűségnek a gondozásáról beszélünk, amely egykor egész Közép- és Kelet-Európát jellemezte – gondoljunk csak a régióban egykor virágzó, de mára többnyire végérvényesen eltűnt német, zsidó, lengyel stb. közösségekre –, és amelynek egyik utolsó, még élő maradványát épp a Kárpát-medencében elszórt magyar városok és régiók jelentik.

TAMÁS DÉNES

Meglátni egyik város tükrében a másikat Képek egy vasútállomásról

„Mi történik azokkal a naiv-intenzív individualitásokkal, akik az Egész modern igényeit nem tartották eleve pusztá csalásnak?”

Sloterdijk

Semmi nem kezdődhet és végződhet egy vasútállomáson.

Minden vasútállomásban van valamilyen megfoghatatlan rejtélyesség, amire azonban egyből a vaskos, feloldhatatlan realitás válaszol. Ez az eleve ideges párbeszéd azonban jól el van takarva, pedig már a sietések és várakozások tört ritmusa, az a határsáv, ami elválasztja egyiket a másiktól, árulkodó arra nézve, ami megtörténhet ezen a helyen. Még akkor is, ha ez a határsáv csak másodpercekig van nyitva. A vasútállomásra nem lehet egyszerűen odamenni: oda sietni kell. A sietősség lendülete egészen a vonatjegy megvásárlásáig tart, a kezek még mozgásban vannak, ahogy a jegyet a pénztárcába csúsztatják, a tekintet azonban már felszabadultan a helyet pásztázza, keres, kutató, mindezt néhány másodpercig, mert felmérve maga körül a totális idegenség összezáruló falát, nem tehet mást, visszazuhan önmagába. A türelmetlen várakozás kezdődik el, amely, ahogyan a sietősség is, megfosztja az embereket, a magukba roskadt tárgyakat a kitérülködés minden lehetőségétől, ami pedig mégis tolokodva megmutatkozik, azt azonnal csonkolja az idő kegyetlen pallosa.

Az így kinyíló részből kellene kilátni. Ki kellene nyújtani ezt a néhány pillanatot, ha már nem lehetséges valahonnan kívülről, a sietés és a várakozás világának túlsó oldaláról megérkezni. A megváltás nem egy állomáson

fog megtörténni. Így marad a sietősség, marad a várakozás, na meg a rövid döccenő, amire ha ráfókuszálunk, finom szerkezetének hajszálrepedéseiben megmutatkozhat, amit a sietősség és a várakozás, a határtalanság süvítése a maga arculatára formázott.

Először el kell jutni a vasútállomásra. Az én kisvárosaimban ez nem jelent mást, mint alámerülést a városiaság fokozatosan romló állapotaiba. Először az út adja meg magát: felpattogzik az aszfalt, kátyúk keletkeznek, az utcaszegetlyt burkoló kövek kifordulnak helyükről. De maga a városkép is romlodozik. Ebben az irányba a legelhagyatottabbak az épületek és a tömbházak, rongált a városbútorzat, gyomos és szemetes a foszlányokká szakadozott pázsit, a ki nem ürített szemetesládák mellett kupacokba gyűl a hulladék. Érződik, kisodródunk a városból, ahhoz, hogy a lassan fellélegezni készülő teret, mint egy odaejtett, fekete koporsó, a vasútállomás főépülete reksze be. Épületnek épület ez, amely még magán viseli egy már azonosíthatatlan építészeti igényesség távoli lenyomatát. Azonban már emeleteinek vaksi ablakai elárulják, hogy egy olyan célt szolgál, amelynek épületként nem tudott megfelelni, ezért otrombává vált és eresztékeiben belerokkant. Ezek az épületek már rég nem a technika és az ipari haladás szentélyei, inkább összement kísértetházak, amelyek nem tudták megtartani annak a gondolatnak a nagyságát, amely rájuk bízott.

Az épület belsejében hasonló állapotok fogadnak. Mint egy szobasarkokba, gyűl oda a szemét, a mindent átítató piszok, a kivédhetetlen elhasználódás termékei. Ezen már semmilyen újító szándék nem tud segíteni. A felújított

TAMÁS Dénes
„Egy új határozatlan-
sági reláció”
Magyar Lettre
Internationale, 68

„Két tér, két város”
Magyar Lettre
Internationale, 74

„Egy kis erkölcsi
trakta”
Magyar Lettre
Internationale, 75

„A falak még állnak”
Magyar Lettre
Internationale, 76

„Este a székeleknél”
Magyar Lettre
Internationale, 78

„Tájképzészet”
Magyar Lettre
Internationale, 79